

УДК 343.2.01

А. А. Музика,

докт. юрид. наук, проф., провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України;

Т. В. Родіонова,

старший викладач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДІЯННЯМ І ЙОГО НАСЛІДКАМИ

У статті розглядається один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину. На прикладах із судової практики розкрито вплив цієї факультативної ознаки складу злочину на встановлення та оцінку причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками під час кваліфікації злочинів. Створено підґрунтя для подальшого вивчення впливу певних особливостей місця вчинення злочину на характеристику інших ознак складу злочину, а також доповнено вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Ключові слова: *об'єктивна сторона злочину, місце вчинення злочину, суспільно небезпечне діяння, злочинні наслідки, причинний зв'язок.*

Наукою кримінального права на сьогодні доведено, що склад злочину є системним утворенням. Його об'єктивна та суб'єктивна підсистеми тісно пов'язані між собою і для зручності розглядаються окремо у правозастосуванні (зокрема, під час кримінально-правової кваліфікації), у навчальному процесі та науковій діяльності. Відповідно до закономірностей функціонування системних об'єктів, елементи, що утворюють систему, перебувають між собою у різноманітних зв'язках. Наприклад, об'єктивні елементи поведінки завжди відображаються у свідомості суб'єкта злочину, утворюючи таку характеристику вини, як її зміст.

Питання про взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину в цілому висвітлене у теорії кримінального права (хоча варто зазначити, що практика потребує глибшої розробки цього питання). Проте і в межах об'єктивної під-

системи складу злочину можна і треба вести мову про співвідношення і взаємозв'язок тих ознак складу злочину, що утворюють зовнішню сторону посягання, на об'єкт кримінально-правової охорони. При цьому необхідно зауважити, що питання про взаємозв'язок ознак об'єктивної сторони злочину хоча і висвітлювалось у деяких працях, однак не було предметом самостійного вивчення.

Однією зі складних (а, можливо і найскладнішою) проблем науки кримінального права є правильне встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та злочинними наслідками. У теорії кримінального права вже зверталася увага на необхідність розгляду діяння, наслідків і причинного зв'язку між ними як елементів єдиної системи заподіяння шкоди. Правильна оцінка початкової та кінцевої ланок причинного ланцюга надає змогу встановлювати закономірності наявного між ними взаємозв'язку. Пізнання цих закономірностей дозволяє оцінювати ту чи іншу форму поведінки суб'єкта як таку, що перебуває (або не перебуває) у причинному зв'язку з наслідками, передбаченими певною кримінально-правовою нормою.

Однією з накреслених, але не розглянутих доктриною кримінального права проблем можна визнати питання оцінки того взаємовпливу, що існує між місцем вчинення злочину та встановленням причинного зв'язку між діянням і наслідками. Необхідних знань щодо впливу певних особливостей місця вчинення злочину на визначення специфіки причинного зв'язку теорія кримінального права ще не набула, тому вивчення закономірностей такого впливу дозволить краще пізнати як ознаку місця вчинення злочину, так і процес установаження каузального зв'язку між діянням та наслідками. Вбачається, що отримання таких знань є важливим завданням не лише кримінально-правової науки, а й правозастосування.

Передусім зазначимо, що фахівці в галузі кримінального права дуже рідко торкалися проблеми взаємозв'язку ознак місця вчинення злочину та причинного зв'язку між діянням та наслідками. Примітним є те, що з доступних на сьогодні джерел лише в одній праці йшлося про значення місця вчинення злочину для встановлення причинного зв'язку. Це наукова стаття

А. В. Наумова і К. Л. Акоева «Місце вчинення злочину та його кримінально-правове значення», опублікована в журналі «Радянська юстиція» ще в 1988 р.¹

В українській кримінально-правовій доктрині питанням причинного зв'язку присвячені праці таких науковців, як С. Р. Багіров², Д. В. Дударець³, О. О. Дудоров⁴, О. О. Кваша⁵, О. М. Костенко⁶, А. А. Музика⁷, О. Л. Тимчук⁸, Н. М. Ярмиш⁹ та ін. Проблема місця вчинення злочину була висвітлена, зокрема, у роботах Л. П. Брич¹⁰, З. А. Загинеї¹¹, А. А. Музики та Є. В. Лашука¹², В. Г. Мороз¹³, К. В. Юртаєвої¹⁴. Водночас вивчення творчого доробку зазначе-

¹ Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / А. В. Наумов, К. Л. Акоев // Советская юстиция. – 1988. – № 7. – С. 11–14.

² Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С. Р. Багіров ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 222 с.

³ Дударець Д. В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Д. В. Дударець ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2014. – 224 с.

⁴ Дудоров О. Сучасний стан кримінально-правового вчення про причинний зв'язок: критичний аналіз / О. Дудоров, Є. Письменський // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична : зб. наук. пр. ; гол. ред. О. К. Марін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2. – С. 52–534. Наведена публікація є рецензією на працю А. А. Музики і С. Р. Багірова «Причинная связь: уголовно-правовой очерк» (Хмельницький, 2009 р.; видана російською).

⁵ Кваша О. О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві / О. О. Кваша // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – Вип. 55. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 376–382; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.

⁶ Костенко О. М. Концепція «винної причинності» у складах злочинів проти особи / О. М. Костенко // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 20–24.

⁷ Музика А. А. Причинная связь: уголовно-правовой очерк / А. А. Музыка, С. Р. Багіров. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління і права, 2009. – 112 с.; Музыка А. А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Альманах кримінального права : зб. статей. – Вип. 1 ; відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 324–367; Музыка А. А. Системный подход к оценке причинной связи в уголовном праве / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгресса уголовного права, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : ТК Велби, Проспект, 2007. – С. 279–282; Музыка А. А. О проблеме каузальности в уголовном праве (в аспекте познания *sensu stricto*) / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – СПб., 2013. – С. 497–514.

⁸ Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. Л. Тимчук ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 16 с.

⁹ Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) / Н. Н. Ярмиш. – Х. : Право, 2003. – 512 с.; Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н. М. Ярмиш ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 40 с.

¹⁰ Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень / Л. Брич // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип. 52. – С. 267–280.

¹¹ Загинеї З. Кримінально-правова герменевтика : монографія / З. Загинеї. – К. : АртЕк, 2015. – 380 с.

¹² Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

¹³ Мороз В. Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину / В. Г. Мороз // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 122–136.

¹⁴ Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / К. В. Юртаєва ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 230 с.

них авторів, здійснення аналізу інших доступних нам джерел дозволяє дійти висновку про те, що вплив певних особливостей місця вчинення злочину на встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідками не був предметом самостійного дослідження.

Завдання цієї праці – на прикладах із судової практики розкрити вплив факультативної ознаки місця вчинення злочину на встановлення та оцінку причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками під час кваліфікації злочинів.

Свого часу В. М. Кудрявцев зазначив, що спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину є істотними рисами злочинної дії (бездіяльності), проте вони не належать до самостійних елементів об'єктивної сторони, оскільки лише характеризують діяння злочинця¹⁵. Водночас, на нашу думку, під час встановлення причинного зв'язку необхідно спиратися на юридичний аналіз вчиненого діяння, яке є первинною ланкою такого зв'язку. З наведеного випливає, що така важлива характеристика злочину, як місце його вчинення, може допомогти у пізнанні каузального потенціалу відповідної поведінки особи.

Думку про те, що певні особливості місця вчинення злочину можуть істотно впливати на зміст інших ознак об'єктивної сторони злочину (на діяння, злочинні наслідки, причинний зв'язок між ними, обстановку) було сформульовано у працях А. В. Наумова¹⁶ та К. Л. Акоева¹⁷. Останній при цьому зауважив, що такий вплив не обмежується ознаками об'єктивної сторони, а може за певних умов торкатись будь-якої ознаки складу злочину¹⁸.

Здійснюючи теоретичне узагальнення аналізованого питання, К. Л. Акоев наголошував, що певні особливості місця вчинення злочину разом з іншими обставинами справи можуть: 1) свідчити про наявність або відсутність діяння або причинного зв'язку; 2) характеризувати спосіб вчинення зло-

¹⁵ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1960. – С. 10.

¹⁶ Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 12.

¹⁷ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / К. Л. Акоев ; науч. ред. и предисл. А. В. Наумова. – Ставрополь : Сервисшкола, 2000. – С. 10.

¹⁸ Там само.

чину; 3) впливати на розмір заподіяної злочином шкоди; 4) впливати на визнання тих чи інших предметів знаряддями злочину; 5) впливати на визнання злочину закінченим; 6) поставати компонентом кваліфікуючої обставини; 7) свідчити про наявність злочинної змови тощо¹⁹. Стосовно кожного пункту вбачається можливим навести приклади, що підтверджують позицію К. Л. Акоева. Проте в рамках цього дослідження нас цікавить лише можливість впливу певних особливостей місця вчинення злочину на встановлення причинного зв'язку між діянням та його наслідками. Цей напрям розглядається нами як один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину. Будучи факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, місце вчинення злочину безпосередньо не впливає на кваліфікацію вчиненого, проте його певні особливості можуть опосередковано позначитися на встановленні окремих ознак складу злочину. Наприклад, особливості місця вчинення злочину нерідко свідчать про природний характер суспільно небезпечних наслідків, що настають. А це, у свою чергу, дозволяє оцінювати певне діяння як таке, що містило в собі внутрішню закономірність породження небезпечних наслідків.

Отже, наразі йдеться передусім про кримінально-процесуальний аспект місця вчинення злочину, який відбивається на кримінально-правовому розумінні (і доповнює його) цієї ознаки складу злочину. Саме в такому аспекті А. В. Наумов та К. Л. Акоев аналізували ситуації, в яких місце постає факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому автори мали б зробити акцент на зазначеній обставині, оскільки предметом їх дослідження було місце вчинення злочину у кримінально-правовому вимірі.

З урахуванням наведеного варто погодитись із поглядами К. Л. Акоева стосовно того, що розвиток причинного зв'язку відбувається не ізольовано, його напрям із перетворення можливості у дійсність може змінюватись через втручання інших сил – природних явищ, дій третіх осіб тощо. Іноді це безпо-

¹⁹ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 47.

середньо пов'язано з умовами місця, де відбувається взаємодія причинно-наслідкових зв'язків. У тих випадках, коли вони уособлюють закономірність розвитку подій, коли злочинний наслідок із внутрішньою закономірністю впливає із вчиненого діяння, між ним і наслідком, що настав, існує необхідний причинний зв'язок. Так, свого часу судом було виправдано Б., якого обвинувачували у халатності. Будучи керівником туристського походу, Б. всупереч вимогам Правил організації і проведення самодіяльних туристичних походів і подорожей допустив вихід на активну частину маршруту групи у кількості п'яти осіб замість шести, як того вимагали Правила, не виставив спостереження за схилом, унаслідок чого каменепадом було вбито альпініста Ч. Із матеріалів справи впливало, що група здійснювала підйом із ранку, оскільки каменепад частіше за все виникає від розтоплення снігу в середині дня, а виставити спостереження за схилом за умовами місця події не було можливості. Виходячи з цього, суд обґрунтовано дійшов висновку про те, що наслідок не перебуває у причинному зв'язку із допущеними Б. порушеннями вимог Правил. Цей наслідок із внутрішньою закономірністю не впливав із бездіяльності Б. Очевидно, що наявність у групі ще одного альпініста не могла вплинути на перебіг розвитку трагічної події²⁰.

Подібні приклади, де розвиток подій безпосередньо пов'язаний із умовами місця, в якому відбувається перетинання кількох ланцюгів причинних зв'язків, можна знайти і у вітчизняній судовій практиці. Свого часу обговорювалися обставини однієї справи, пов'язаної з бездіяльністю особи у певному місці. Так, два тренери з плавання, К. і В., спільно проводили заняття з дітьми молодшого віку (1–2 класи) – кожен зі своєю групою. За 15 хвилин до кінця занять В. покинув залу басейна. Внаслідок цього К. на порушення встановлених правил, згідно з якими кількість учнів на одного тренера не може перевищувати 16 осіб, став проводити заняття з 24 дітьми й одночасно на двох навчальних місцях. При цьому контроль за всіма учнями був, зрозуміло, утруд-

²⁰ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 49–50.

нений. Лишившись без належного догляду, учениця другого класу, яка не вміла плавати і перебувала у групі тренера В., потрапила на глибоке місце і, ніким не помічена, потонула. К. не бачив цього і не виявив після закінчення заняття, оскільки, не маючи списку групи тренера В., здійснив переклик і розрахунок лише у своїй групі. Крім цього, частина дітей із групи тренера В., побачивши, що їхній тренер пішов, також покинули басейн. У процесі розслідування дії К. були кваліфіковані як вбивство через необережність, а справа щодо В. закрита. В обвинувальному висновку в цій справі зазначено, що смерть потерпілої перебуває у прямому причинному зв'язку із діями К., який фактично прийняв групу і проводив з нею заняття, а тому інші особи не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за вбивство через необережність²¹.

Нерідко на практиці трапляються ситуації, коли вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння постає причиною дій потерпілої особи, що у зв'язку з умовами місця призводять до тяжких або особливо тяжких наслідків. У таких випадках неправомірний фізичний та/або психічний вплив злочинця на потерпілого з внутрішньою закономірністю викликає в останнього реакцію у відповідь, проте небезпечні умови місця не дають змоги потерпілому врятуватись. А. В. Наумов та К. Л. Акоєв наводять приклад засудження Ш. крайовим судом за п.п. «б» та «з» ст. 102 КК РФСР 1960 р. (умисне вбивство з хуліганських спонукань двох або більше осіб). Злочин було вчинено за таких обставин. Зустрівши на звалищі групу дітей у віці 9–12 років, винний з метою налякати їх крикнув: «Стійте!» і побіг за ними. Ш. переслідував їх майже кілометр, а коли діти підбігли до водойми, що була покрита у деяких місцях льодом, дістав ніж і сказав: «Попались!». Рятуючись від нього, діти стрибнули у водойму і перебрались на інший берег, а Я. та Б. потонули. Посилаючись на невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, Ш. у касаційній скарзі просив про скасування вироку. Судова колегія з кримінальних справ Верховного

²¹ Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / отв. ред. И. П. Лановенко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 84.

Суду РРФСР залишила вирок без змін, зазначивши у своїй ухвалі, що Ш. загнав дітей у глухий кут, навколо якого було водоймище, і діти змушені були стрибнути у воду, оскільки іншого шляху для рятування у них не було. Таким чином, характеристика «безпосереднього» місця вчинення злочину дозволила суду дійти висновку про те, що в умовах зазначеного місця настання трагічних наслідків із внутрішньою закономірністю впливало із поведінки Ш., тобто і було причиною смерті дітей²². Поза всяким сумнівом, діти не мали іншого варіанта поведінки, щоб уникнути смертельної небезпеки та зберегти власне життя.

Обставини подібної за розвитком причинного зв'язку справи наведені також Г. О. Єсаковим у збірнику матеріалів судової практики з кримінальних справ. Верховним судом Республіки Мордовія 17 вересня 1997 р. Ф. був засуджений за ч. 3 ст. 30 та п. «а» ч. 3 ст. 131 КК РФ до позбавлення волі. Його визнано винним у замаху на зґвалтування групою осіб неповнолітньої Ж., 1980 р. народження, що спричинило через необережність смерть потерпілої. Десятого серпня 1996 р. Ф., Р. (який пізніше ухилився від слідства) і не встановлені слідством особи протягом дня у різних місцях м. Саранськ розпивали алкогольні напої. Надвечір вони прийшли до будинку на проспекті 60-річчя Жовтня. Коли неповнолітня Ж. виходила з під'їзду цього будинку, де була у гостях, вона побачила групу дівчат, що розбіглися від п'яних хлопців, серед яких був Ф. У цей час до Ж. підійшов її знайомий і, обіцяючи захистити від цих хлопців, запропонував піднятися на балкон, що розташований між восьмим і дев'ятим поверхами. Там само опинились Ф., Р. та не встановлені слідством особи. Ф. став вимагати від Ж. вчинення з ним статевого акту, почав зривати з неї одяг і спустив із себе штани, а Р. наказував їй швидко роздягтись, готуючись до зґвалтування після Ф. Потерпіла, усвідомлюючи неминучість групового зґвалтування і намагаючись врятуватись, влізла на вікно декоративних ґрат балкону, але впала на асфальт і розбилась на смерть²³. У цій справі має місце ситуація, коли неправомірний фізичний та/або психічний вплив суб'єктів

²² Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение – С. 12.

²³ Судебная практика по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – С. 477.

злочину на потерпілу особу з внутрішньою закономірністю викликає в останньої реакцію у відповідь – здійснити спробу уникнути групового зґвалтування, проте небезпечні умови місця вчинення злочину не дають змоги потерпілій врятуватись. За таких обставин вчинене винним суспільно небезпечне діяння необхідно визнавати причиною дій потерпілої особи і тих наслідків, що настали.

Зауважимо, що нерідко одні й ті самі дії набувають ознак суспільної небезпеки залежно від місця, де їх вчиняють. Так, в одних місцях постріл із мисливської рушниці є цілком дозволеним вчинком (наприклад, під час полювання), тоді як в інших – постає небезпечною для суспільних відносин дією. Наприклад, вироком Приморського районного суду Запорізької області Ц. засуджено за вбивство через необережність за таких обставин. Ц., досвідчений мисливець із 25-річним стажем, зі своїм знайомим Б. поїхали на полювання, у процесі якого Ц. підстрелив лисицю. Домовившись зустрітись у кінці лісосмуги, Ц. пішов за автомобілем, а Б. залишився полювати. Повернувшись, Ц. не побачив свого знайомого і став його шукати. Він пішов уздовж кущів, почув шелест і раптом побачив лисицю. Проявивши злочинну недбалість, Ц. крикнув двічі та вистрілив, а потім забіг у лісосмугу. Там він побачив, що з одного боку лежить лисиця, а з іншого – мертвий Б. Суд встановив, що Ц. діяв зі злочинною недбалістю, оскільки здійснив постріл, не будучи впевненим, що в лісосмузі немає людей, хоча повинен був і міг це передбачити.

У чинних свого часу Правилах з техніки безпеки при поводженні із мисливською зброєю в побуті і проведенні полювання, затверджені МВС УРСР і Міністерством лісового господарства УРСР від 31 березня 1989 р.²⁴, зокрема, були встановлені такі вимоги: «особливої обережності мисливець повинен до-

²⁴ *Примітка.* Наразі чинним є Положення про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин, затверджене наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17 жовтня 2011 р. № 549. Відповідно до вимог третього розділу (Правила поводження з мисливською вогнепальною зброєю на полюванні) цього Положення, полювання проводиться лише в умовах повної видимості (повністю розвидниться, розсіється туман, припиниться сильний дощ чи снігопад) (п. 3.7); забороняється стріляти на шум, шарудіння, по невиразно видимій цілі (п. 3.8); стрільбу мисливець має вести із особливою обережністю і попередньо переконавшись у тому, що в напрямку пострілу немає людей чи домашніх тварин (п. 3.10).

тримуватися при стрільбі в кущах...» (п. 15), «забороняється стріляти на шест...» (п. 16), «стріляючи, мисливець завжди повинен мати на увазі, що в угіддях можуть знаходитися люди» (п. 18)²⁵.

Згідно з даними, отриманими О. В. Гороховською, у 9 % випадків винний у вбивстві через необережність позбавляє життя потерпілого внаслідок ураження струмом. Аналіз справ цієї групи дозволяє дійти висновку, що злочинні наслідки у вигляді смерті людини від ураження електрострумом постають закономірним результатом порушень правил безпеки у місці, де прокладені електричні дроти. Так, водій М., порушуючи правила безпеки при виконанні малярських робіт з фарбування гаража за допомогою автовежі, під час опускання стріли відвернувся від її керування і допустив зіткнення колеса стріли автовежі з електродротом. У результаті цього маляр К., яка перебувала в кошику стріли, була смертельно уражена електрострумом²⁶. В іншій ситуації пенсіонерка Г. запросила до себе 14-літню К., щоб та допомогла збирати груші. Г. знала, що повз дерева пролягає лінія електропередачі. У момент знімання плодів К. знаходилася на драбині, і коли торкнулася електродроту, що пролягав у кроні грушевого дерева, була смертельно травмована²⁷. У наведених прикладах наслідки у вигляді смерті потерпілого із внутрішньою необхідністю впливали з обставин місця вчинення відповідного діяння суб'єкта, а тому не можуть бути визнані випадковими.

Справи про автотранспортні злочини завжди пов'язані з тим чи іншим місцем, де відбувається порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту і яке постає факультативною ознакою таких злочинів. У цьому контексті К. Л. Акоев зазначає, що в сукупності з іншими обставинами справи особливості місця вчинення злочину можуть впливати на характер розвитку причинного зв'язку між діянням і його суспільно небезпечними наслідками. Так, водій автомобіля ГАЗ-53 Юсупов посадив до необладнаного для перевезення людей кузова

²⁵ Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. В. Гороховська ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – С. 91.

²⁶ Там само. – С. 92.

²⁷ Там само.

19 осіб. Під час руху від потрапляння одного з коліс до ями відкрився один із бортів і дві жінки впали на дорогу, отримавши тілесні ушкодження. Більш характерною у цьому розумінні К. Л. Акоев вважає справу Ш. Його автомобіль не заводився через несправність акумулятора, і він вирішив скористатися для цієї мети спуском по вулиці. Проте в автомобілі, який набрав швидкість, водій не зміг включити другу передачу, розгубився і вчинив наїзд на перешкоду (будинок). Один із пасажирів, що перебували в салоні, від отриманих під час удару ушкоджень загинув, іншому були заподіяні тілесні ушкодження²⁸. Таким чином, виконання винним спуску для розгону транспортного засобу (який за законами фізики набрав значної швидкості руху за інерцією) із внутрішньою закономірністю призвело до неможливості контролювати рух автомобіля. Тож у зазначених випадках дії винних у конкретному місці стали причиною, тобто необхідною та закономірною умовою заподіяння суспільно небезпечних наслідків.

Дорожньо-транспортні пригоди часто відбуваються внаслідок ігнорування правил щодо швидкісного режиму у місцях зі слизькою поверхнею дороги. Водій повинен бути особливо обережним і їхати на невеликій швидкості аби мати можливість дотримуватися вимог Правил дорожнього руху щодо постійного контролю за рухом транспортного засобу. Наприклад, водій К. був засуджений за ст. 246 КК УРСР 1960 р. за порушення правил водіння військової машини, що спричинило загибель людини. Керуючи машиною, К. не зменшив швидкості на зледенілій ділянці дороги та загальмував, у результаті чого машину занесло на узбіччя дороги і вона двічі ударилася об дерева. Пасажир, що перебував у кузові, одержав тілесні ушкодження, від яких помер. Судова інстанція вищого рівня скасувала вирок і направила справу на додаткове розслідування, оскільки, на її думку, не було з'ясоване питання: чи не міг потерпілий одержати тілесні ушкодження у випадку, якщо сам вистрибнув з кузова автомобіля при його занесенні; у цьому випадку не виключена відсутність безпосереднього причинного зв'язку між діями водія і загибеллю потерпілого. Військова колегія скасувала ухвалу су-

²⁸ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 48.

ду другої інстанції і при цьому зазначила, що висловлене у ній судження про можливу відсутність безпосереднього причинного зв'язку між діями К. і загибеллю потерпілого за умови, якщо він сам вистрибнув із кузова машини в момент занесення, є помилковим, тому що й у цьому випадку, безперечно, такий зв'язок в його кримінально-правовому розумінні існує²⁹.

У судовій практиці також трапляються випадки, коли залежно від особливостей місця перебування швидкість транспортних засобів обмежена настільки, що навіть якщо вона є незначною, то може стати небезпечною для інших осіб. Це знову підтверджує наведену вище тезу про те, що одні й ті самі дії можуть набувати кримінально-правового значення або бути кримінально іррелевантними залежно від місця їх вчинення. Так, Д., керуючи автомобілем РАФ-2203, зі швидкістю 25 км/год рухався територією заводу в напрямку прохідної. Швидкість руху транспорту на території підприємства обмежена й не має перевищувати 10 км/год. Коли автомобіль наближався до складу, від групи пішоходів, що рухалася праворуч, відокремилася С. і стала перебігати шлях справа наліво у напрямі руху автомобіля, створюючи своїми діями небезпеку для водія. Виявивши пішохода, яка діяла небезпечно, Д. неправильно зорієнтувався у дорожній обстановці й із запізненням застосував гальмування, у зв'язку з чим вчинив наїзд на С. У результаті ДТП їй були заподіяні тілесні ушкодження³⁰.

Таким чином, на підставі здійсненого дослідження можна дійти таких висновків. Передусім варто зазначити, що місце вчинення злочину може мати подвійне значення у процесі кримінально-правової кваліфікації.

По-перше, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони певного складу злочину (коли вона фігурує в диспозиції кримінально-правової норми або логічно впливає з її тексту) місце вчинення злочину відіграє роль невід'ємної ознаки процесу кримінально-правової кваліфікації.

²⁹ Сборник постановлений Пленума и определенных коллегии Верховного Суда СССР по уголовным делам (1971–1979 гг.). – М. : Известия, 1981. – С. 54.

³⁰ Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – С. 119.

По-друге, особливості місця як факультативної ознаки об'єктивної сторони складу злочину не впливають безпосередньо на кваліфікацію вчиненого, проте можуть опосередковано позначитися на оцінці і встановленні інших ознак складу злочину. Цей напрям розглядається нами як один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину.

Особливості місця вчинення злочину разом із іншими обставинами справи можуть свідчити про наявність або відсутність причинного зв'язку між певним діянням та його наслідками.

Перебіг причинного зв'язку іноді безпосередньо пов'язаний із умовами місця, де відбувається взаємодія причинних ланцюгів. У тих випадках, коли вони уособлюють закономірність розвитку подій, коли злочинний наслідок із внутрішньою закономірністю впливає з учиненого діяння, між ним і наслідком, що настав, існує необхідний причинний зв'язок.

У випадках, коли неправомірний фізичний та/або психічний вплив винного на потерпілого із внутрішньою закономірністю викликає в останнього реакцію у відповідь, проте небезпечні умови місця не дають змоги потерпілому врятуватись, вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння необхідно визнавати причиною дій потерпілої особи і тих наслідків, що настали.

Нерідко схожі дії набувають ознак суспільної небезпеки залежно від місця, де їх вчиняють. Наприклад, постріл із мисливської рушниці у визначених для полювання місцях буде правомірним вчинком, тоді як в інших місцях – визнаватиметься небезпечною для суспільних відносин дією.

Отже, викладені положення можуть слугувати підґрунтям для подальшого вивчення впливу певних особливостей місця вчинення злочину на характеристику інших ознак складу злочину, а також доповнюють вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Музыка А. А., Родионова Т. В. Значение места совершения преступления для установления причинной связи между деянием и его последствиями

В статье рассматривается одно из проявлений взаимосвязи уголовно-процессуального и уголовно-правового значения места совершения преступления. На примерах из судебной практики раскрыто влияние этого факультативного признака состава на установление и оценку причинной связи между деянием и общественно опасными последствиями при квалификации преступлений. Создана основа для дальнейшего изучения возможного влияния определенной специфики места совершения преступления на характеристику других признаков состава преступления, а также дополнено учение о причинной связи в уголовном праве.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, место совершения преступления, общественно опасное деяние, преступные последствия, причинная связь.

Muzyka A. A., Rodionova T. V. Significance of the crime scene for determining causation between the act and its consequences

In the article one of the manifestations of the interrelation between criminal procedure and criminal law value of the crime scene is considered. The examples of judicial practice reveals the impact of the optional feature "scene of crime" on the determination and evaluation of causation between the act and social dangerous consequences during qualifying crimes. Authors created background for further study of the effects of certain features of the crime scene description for the other elements of the crime, and supplemented doctrine of causation in criminal law.

Key words: actus reus, the scene of crime, socially dangerous act, criminal consequences, causation.